

SYMBOLAE A GÖRÖG KATOLIKUS ÖRÖKSÉGKUTATÁS ÚTJAI

Szerk.: Véghseő Tamás

A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai.

Nyíregyháza, 2007. november 23–24.

Nyíregyháza, 2010. 373 o.

Minden szempontból dicséretes az a tudományos vállalkozás, amelyet a Görög Katolikus Hittudományi Főiskola szervezeti keretein belül működő Szent Atanáz Intézet tagjai végeznek. Véghseő Tamás és kollégái — Terdik Szilveszter művészettörténész, Nyírán János liturgiátörténész, Ivancsó Lilla művészettörténész-hallgató — szisztematikusan dolgozzák fel a görög katolikus egyház történetét, és folyamatosan adják közre kutatási eredményeiket. Munkáikat széleskörű forrásbázis és megfelelő módszertani ismeretek alapján állítják össze. Témaválasztásuk tudatos és koncepciózus, ennek köszönhetően az eddig megjelent öt kötet egymásra épült, a benne lévő rész tanulmányok kiegészítik egymást.

Az Intézet kiadványsorozatában (Collectanea Athanasiana) — a tudományos koncepciónak megfelelően — egyrészt konferencia-anyagok, illetve önálló monografikus művek (Studia), másrészt forrásszövegek (Textus/Fontes), harmadrészt a kézikönyvek (Manualia), továbbá az Intézet oktatási tevékenységéhez szükséges tankönyvek (Institutiones) kiadását tervezik.

A Studia sorozat harmadik kötetében a Nyíregyházán 2007. november 23–24-én, Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett nemzetközi tudományos konferencia tanulmányait adták közre. A Nikolaus Nilles munkásságáról való megemlékezés egyik indoka a jezsuita tudós jelentős hozzájárulása a görög katolikus és a keleti örökség feltárásához, megőrzéséhez, másrészt a munkásságát átható ökumenikus szemlélet mai aktualitása. A kötet tanulmányai a hazai és a nemzetközi tudományos közélet számára egyaránt készültek, ezért a magyar szövegek mellett szinte minden esetben szerepel idegen nyelvű (német, angol, olasz) fordításuk is. Ez alól csak Katkó Márton Áron „Az 1914-es debreceni merénylet” című tanulmánya jelent kivételt, illetve csak olaszul olvasható Terdik Szilveszter munkája ('Sculptor constantinopolitanus' Un intagliatore greco a Máriapócs nel Settecento).

A kiadvány címe (Symbolae) Nikolaus Nilles 1885-ös egyháztörténeti forrásgyűjteményét idézi (Symbolae ad illustrandum historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani, 2 kötet, Innsbruck 1885.), ugyanakkor többféle asszociációra is módot ad. Miként a szerkesztői előszóban is olvashatjuk, a „symbolae” eredetileg az ókori lakomákon, a résztvevők által befizetett „hozzájárulást” jelentette, melynek jelen esetben a tudományos életre alkalmazott megfelelője az egyes tudományos kérdések megvilágításához „hozzáadott adalék”. Ilyen adalékokkal kívántak tisztelni Nilles munkássága előtt a szervezők, amikor a görög katolikus örökségkutatás egyes területeit művelő tudósok találkozását lehetővé tették.

Bár nem vált olyan feszes tematikájú köteté ez a vállalkozásuk, mint a sorozat első tagja (Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2006. szeptember 29–30. Szerkesztette: Véghseő Tamás. Collectanea Athanasiana I/1. Nyíregyháza, 2008.), a Symbolae szerkesztésekor is ügyeltek arra, hogy a megadott témát több nézőpontból elemezzék a tanulmányok. A szerzők tágabb kontextusban tárgyalják a témákat, nem csupán egyházi és lokális szempontokat vesznek figyelembe, hanem — az országos, megyei, illetve a primási és a szentszéki levéltárak anyagait felhasználva — különböző összefüggéseket, érdekeket, illetve társadalmi vonatkozásokat feltárva tárlják azokat.

A szerkesztő két nagyobb egységbe szervezte az írásokat. Az első blokkban a Nilles személyéhez szorosan kapcsolódó szövegek kaptak helyet, majd Symbolae címmel új szakasz nyílik, amelybe tíz, a görög katolikus felekezet 17–20. századi történetét tárgyaló tanulmány tartozik. A második egységben is érzékelhető a szerkesztői stratégia. Az első két tanulmány historiográfiai és módszertani kérdéseket feszeget, Remus Câmpeanu az erdélyi román görög katolikus egyház történetére irányuló kutatásokat és az ezzel kapcsolatos polémiákat mutatja be, míg Puskás Bernadett a művészettörténet-írás egy elméleti kérdésébe, a 'kárpáti régió' fogalom használatának tudományos vitáiba vezeti be az olvasót. Ezt követően hét tanulmány a Munkácsi és a Hajdúdorogi Egyházmegye történetének egyes szegmenseit veszi górcső alá, szigorú kronológiai sorrendben haladva. Szotyori-Nagy Ágnesnek a kötet végére kerülő kánonjogi dolgozata tér el valamelyest a többi tanulmánytól, és így a tematikától, a szerző a felekezetközi házasságra vonatkozó hatályos szabályozás problematikáját vizsgálja.

A nyitó tanulmány szerzője Wilhelm Rees, az innsbrucki egyetem professzora, aki a jezsuita tudós Nilles életútját és Innsbruckban töltött éveit mutatja be. A személyes pálya eseményeit igyekszik az egyetem történetével párhuzamosan vizsgálni, ugyanis Nilles itt 1860 és 1898 között az egyházjog tanáraként, 1860 és 1875 között pedig a külföldi diákoknak szállást és nevelést biztosító teológiai konviktus rektoraként játszott fontos szerepet. Ezt már csak azért is így teszi Rees, mert a Nilles születésének 100. évfordulójára rendezett konferencia egybesett a tudós életében fontos szerepet játszó egyetem katolikus teológiai fakultása újjáalapításának 150. évfordulójával (1857). Nilles (1821–1907) életrajzát három részre tagoltan ismerteti a szerző. Először az innsbrucki meghívásig (1860) terjedő évekkkel kapcsolatos eseményeket ismerhetjük meg, és megtudjuk, hogy Nilles már ebben az időszakban is aktív publicisztikai tevékenységet végzett. Az 1860 és 1898 közötti évekről tudományos munkásságának két területe kerül kiemelésre: a Jézus Szíve tisztelet történetének feldolgozása, illetve a nyugati és keleti egyház ünnepi kalendáriumához írt liturgiátörténeti kézikönyv (Nikolaus Nilles: *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae orientalis et occidentalis academii clericorum accomodatum*. 2. kötet. Innsbruck 1879 és 1881; 2. kiadás Innsbruck 1896 és köv.). Nilles publikációs tevékenysége mellett fontos szerepet vállalt mint „az Egyesült Államok katolikus püspökeinek jogi tanácsadója”, miután az innsbrucki nemzetközi teológiai konviktusban kapcsolatba került a szaporodó számú amerikai diákokkal, 1860 és 1875 között mint az intézmény rektora (43.). Az itt végzett diákokkal való további kapcsolattartásnak a jezsuita atya fontos szerepet tulajdonított, támogatta az ezt szorgalmazó papi egyesület és lapja, a *Correspondenzblatt* megalapítását. Nilles meghatározó szerepet játszott abban is, hogy az 1870 és 1874 között időszakban léteben bizonytalanná váló teológiai fakultás végül fenn tudott maradni. A róla szóló tanulmány kellően méltatja a jezsuita tudósnak a görög katolikus és keleti egyházak javára végzett tevékenységét, méltó emléket állítva munkásságának.

Nilles egyik, már említett munkájának elemzésére vállalkozott a kötet másik szerzője, Ivancsó István, a nyíregyházi Szent Atanáz Főiskola tanára. A *Kalendarium manuale...* formai és tartalmi szempontok alapján való vizsgálatát a két kötetben szereplő, keleti rítusú püspököknek szóló dedikációk, valamint a tőlük származó ajánlások lajstromozásra nyitja, a kötetek és kiadások ilyen vonatkozású eltéréseinek kiemelése mellett. Sajnálatos azonban, hogy közelebbi információt nem kapunk az eltérések, bővülések okai tekintetében. Jó képet kaphatunk viszont a munka fogadtatásáról a megjelenése után keletkezett tudósítások gyűjteményéből. A kötetek tartalmi ismertetése ezután az egyes szerkezeti egységek sorrendjét követi, ahol a szerző minden esetben igyekszik jelezni, amikor Nilles magyar vonatkozású kifejezéseket elemez, használ. A *Kalendarium* harmadik kötetének tekintett *Symbolae c.* könyv, amely Szent István korona-országainak görög katolikus egyházára vonatkozó adatokat és dokumentumokat közöl, elemzését a szerzője már külön tanulmány témájának tekinti (77.). Végeredményben az írás Nilles munkájának korrekt, alapos formai ismertetése, azonban hiányolható a mélyebb hatástörténeti elemzés, illetve a Nilles által használt források és alkalmazott módszerek bővebb tartalmi bemutatása.

A Nikolaus Nilles-el foglalkozó első blokk harmadik munkája a szerkesztő Végheő Tamás tollából származik. A tanulmány a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött — a magyar görög katolikusoknak a magyar nyelvű liturgiáért folytatott küzdelmeivel foglalkozó — iratok közül egyetlen dokumentum elemzésére vállalkozik, mégpedig Nilles-nek a témával kapcsolatban XIII. Leo pápa felkérésére, 1898-ban készített támogató szakvéleményének vizsgálatára, melynek szövegét a tanulmány végén közli a szerző. Hangsúlyozza, hogy a magyar kormány emlékiratára adandó, elutasító szentszéki válasz már a szakvélemény elkészítése előtt kialakult, attól csak álláspontjának szakmai szempontú tekintéllyel való megerősítését várták. Nilles a történeti és a gyakorlati érveket egyaránt számba veszi a vizsgálat során, és arra az eredményre jut, hogy ha a Szentszék engedélyező álláspontra helyezkedik, akkor ezt politikai és egyházi megfontolásokból, valamint a hívek lelki szükségleteinek figyelembevételére miatt kell tennie. Javasolja, hogy hagyják figyelmen kívül azt az aggodalmat, mely szerint, ha az engedélyezésére sor kerül, akkor a római katolikusok is ugyanilyen követeléssel állnak majd elő. A gyakorlat ugyanis már jó ideje azt mutatta, hogy a liturgia magyar nyelven folyt az érintett egyházmegye nagy részén. Véleménye szerint sokkal nagyobb veszéllyel fenyeget az, hogy az anyagi nehézségek miatt olcsón beszerzett, a hit tisztaságát kockáztató skizmatikus szertartási könyvek elterjedése volt jellemző. Ennek megelőzését szolgálhatná, ha a magyar kormány költségén nyomtatnának és szívatnának és mivelnának zét — ugyan magyar nyelven, viszont nem skizmatikus — szertartáskönyveket, és mivel felismeri, hogy Rómának nincsenek megfelelő eszközei akaratainak betartatására, ezért a kialakult gyakorlat hallgatólagos eltűnését javasolja. Végheő röviden, de lényegretörően foglalja össze a forrásközléshez írt bevezető

tanulmányban a magyar nyelvű görög katolikus liturgia kapcsán kialakult álláspontokat és gyakorlatokat, valamint a neves jezsuita tudós szerepét a kérdés vizsgálatában, teljesebbé téve ezzel életművének és munkássága hatásának feltárását.

Tematikailag a második szerkezeti — módszertani és konkrét egyházmegye-történeti kérdéseket feszegető — blokk része Remus Câmpeanu Az erdélyi görög katolikus egyház történetének feltárására irányuló legújabb kutatási tervek című írása. Ebben részletesen mutatja be azt a folyamatot, hogyan próbálják feltárni a románság római katolikus egyházzal történő vallási uniójának eredetét és fejlődését a romániai ortodox és a görög katolikus tudósok a 2000-es években. A 2001, 2003 és 2005 nyarán rendezett konferenciák nem hozták meg azt a tudományos áttörést, amely hosszútávra kijelölhette volna a további kutatási témákat. A szerző összességében úgy jellemzi a szimpóziumokat, hogy azok nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Alapvető problémának tartja Câmpeanu, hogy folyamatosan változott a konferenciák személyi összetétele. Ugyanakkor pozitívumként említi, hogy kialakultak olyan kutatócsoportok, amelyekben a két román felekezet tudományos diskurzust folytathatott.

Puskás Bernadett írásában a görög katolikus művészet kutatásának egy aktuális elméleti kérdését, a „kárpáti régió” fogalmának szakirodalmi használatát vizsgálja. A tanulmány téje annak eldöntése, hogy mennyiben érdemes nagyobb látószögben vizsgálni egy adott „művészettörténeti térség” (jelen esetben a munkácsi egyházmegye) fennmaradt művészeti alkotásait? A kérdés — állapítja meg a szerző — a művészettörténet-írás nemzeti, regionális, esetleg globális keretekben való művelésével van összefüggésben, kiegészülve az interdiszciplináris és összehasonlító megközelítések által felvetett fogalmi problémákkal. A görög katolikus örökségkutatásnak szembe kell néznie ezekkel, mivel ennek kapcsán identitásbeli kérdések is felvetődnek magyar, román, szlovák és ukrán szempontból egyaránt.

Az először lengyel szerzők által használt „kárpáti iskola” fogalom stílárís, ikonográfiai azonosságok mellett technikai hasonlóságokat is felmutató régió jelölésére szolgált és szándékosan nem jelenített meg nemzeti-nemzetiségi kereteket, melyeknek a 19. század előtti időszakokra kevéssé van identitásformáló funkciója. Mint kiderül, a terminus fogadtatása nem volt egységes. Az ukrán kutatók nem használják, a magyar néprajz és kulturális antropológia inkább a Kárpát-medencén belüli jelenségekre fordít figyelmet. Leginkább a nyelvészet területén találkozunk hasonló definíciós kísérletekkel. A szerző vizsgálja azt is, hogy milyen fogadtatásra talált a fogalom az érintett területek (ukrán, lengyel, román, szlovák, magyar) művészettörténet-írásában. A kialakult két markáns vélemény ismertetése után arra az álláspontra helyezkedik, hogy az egész régió (Fehéroroszországtól Erdélyig) egységesen kezelhető terület, melynek művészetét vizsgálva célszerű nemzetek feletti fogalmakkal dolgozni („Kárpát-vidéki”), ugyanis így lesz jól látható többek között a középkori és az újkori idők szak szemléletváltása is.

Munkácsi és a Hajdúdorogi Egyházmegye történetét tárgyaló tanulmányok a kezdetekkel indítanak. Baán István, Véghseő Tamás és Peter Soltés írásai plasztikusan érzékeltetik azt az igen speciális (transzformációs) helyzetet, amelyben az unió létrejött, majd hosszú évtizedek alatt fokozatosan, igen sok küzdelem árán megszilárdult. Baán István találóan fogalmaz úgy, hogy „nem csupán két rítus, hanem két különböző koordináta-rendszer egyeztetéséről volt szó”. (165. A fogalom igen találó, a komplex vizsgálatot szimbolizálja. Nem véletlen, hogy Véghseő Tamás is használja a gondolatot: „hatalmi koordináta rendszer” 197.) A munkácsi püspököknek mind a kormányzervekkel, mind a katolikus klérussal (leginkább az egri püspökkel), mind a vármegyei hatóságokkal, mind a helyi birtokosokkal meg kellett küzdeniük az egyrészt a püspök egyenrangú félként való kezeléséért, másrészt a görög katolikus papság elfogadtatásáért, emancipációjáért, és ezen keresztül a hívek társadalmi integrációjáért. A katolikus egyházba való integrálás révén a magyarországi keleti szertartású közösségek elmaradott társadalmi rétegének felemelése és modernizálása valósulhatott meg. Az említett három tanulmány pozitívuma, hogy a kérdéskört az integráció oldaláról, kontextualizálva és több szempontból vizsgálva tárgyalják.

Baán István („A munkácsi püspöki szék betöltése 1650 és 1690 között”) viszonylag rövidebb, ugyanakkor igen feszes, precíz és logikus tanulmányában az ungvári unió jogi kereteit vizsgálja, és számos jogi kérdést tisztáz: többek között az ungvári unió okmányának sorsát, amellyel kapcsolatban leszögezi, hogy az nem jutott el Rómába, így ott nem került elfogadásra. Ugyanígy feltérképezi az első egyesült püspök, Parthén 1651-ben történt felszentelésének körülményeit. A püspöki joghatóság tisztázása azért is különösen fontos, mert ennek hiányában „tisztázatlan maradt a munkácsi egyházmegye kánoni jogállása és püspökének viszonya a helyi latin hierarchiához, ami civil jogi státuszát is ingatagá tette”. (166.)

Véghseő Tamás tanulmányában („... meliorem vivendi ordinem introducere” Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződéskorában: hat ismeretlen De Camillis-level tanulságai) a konfesszionális szemlélet alapján vizsgálja De Camillis püspök tevékenységét. A tanulmány elején részletesen szemlélja metodikai szempontjait. A szerző invenciózusan dolgozza fel a forrásait, az ott szereplő adatokat képes egyrészt rendszerben, összefüggéseiben láttatni, másrészt jó érzékkel kiválasztani egyes részleteit, és azokat elemezni. Ezt bizonyítja számunkra már a tanulmány (programadó) címe is, a *bonus ordo vivendi*, illetve a *melior vivendi ordo* gondolatának kiemelése és központba állítása, e gondolat tökéletes kohézióját adja a kor törekvéseinek. A jobb „életrend” bevezetése ugyanis az unió egyfajta végső és közös céljaként jelentkezett. Ez „túlmutat a közvetlen válságkezelésen és egy hosszabb távú célkitűzést és cselekvésprogramot feltételez.” (198.) Véghseő Tamás hat — a dolgozathoz mellékelt — levelet elemezve mutatja be azt a folyamatot, melynek során De Camillis püspök a saját pozícióját kereste és kiépítette. Ennek során folyamatában ábrázolja a főpásztor stratégiáját, tevékenységét, továbbá kapcsolatait és küzdelmeit. Különösen jól adatolt a Debrecen városával, illetve a szepesi kamarával kiépített kontaktusa. Láthatjuk, hogy a Tridentinum szellemében eljáró püspök az alsópapság számának és képzettségének növelésével, illetve a zsinatok, vizitációk tartásával igyekezett programját megvalósítani. A Véghseő Tamás által felvázolt argumentáció kitűnően érzékelteti, hogy „a keleti szertartású keresztények integrációja a katolikus egyházba — több mint vallási/felekezeti/teológiai kérdés”, ugyanis a „az érintett társadalmi csoportok számára a katolikus egyházon keresztül válnak elérhetővé azok a lehetőségek, melyek (...) szociális, kulturális, gazdasági felemelkedéshez vezetnek. A felemelkedés záloga pedig a közjogi státusz elnyerése, vagyis a felekezeti hovatartozás kimondásának ... állami elismerése.” (212.)

A Véghseő Tamás által elindított folyamatokat Peter Šoltés tanulmánya (A papság reformja a Munkácsi Egyházmegeében a 18. században) folytatja. A Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének kutatója és a rózsahegy Katolikus Egyetem oktatója a Munkácsi Egyházmegee történetét 1771-ig, a püspökség kánoni felállításáig követi nyomon. Az 1771-es akaszt a klérus sikeres reformjának hivatalos elismeréseként értékeli. A szerző — Véghseő Tamáshoz hasonlóan — a 18. századi folyamatokat társadalomtörténeti és konfesszionális kontextusban tárgyalja. A tanulmányban különös hangsúlyt kap a papság emancipációja, integrációja, továbbá az, milyen csatornákon kommunikálta, illetve ellenőrizte az egyház elvárásainak érvényesülését. Šoltés rámutat a görög katolikus egyház speciális helyzetére, míg Véghseő egy transzformációs időszakról tájékoztat, addig a Šoltés által bemutatott korszak annyiban más, hogy a görög katolikus hívek egyfajta expanziós helyzetbe kerültek az ország keleti területén. A De Camillis által megkezdett utat folytatják a 18. század püspökei. A szerző szisztematikusan végigköveti a püspökök bonyolult és számos konfliktussal terhelt kapcsolatrendszerét, illetve az alsópapsággal kapcsolatban végbement integritációs folyamatokat, melynek során mind életmódjuk, mind képzettségük, mind státuszuk, szociális helyzetük tekintetében előrelépést tapasztalhatunk. Šoltés munkájának külön érdeme, hogy kutatásait „nem csupán fentről indított folyamatként” értékeltte, hanem alsó szinten (és az alsó szintről) is vizsgálta az egyház szervezetét, az azt képviselő személyek és a közösségek szimbiozizását. Šoltés kutatásai a magyar történettudomány számára is jelentősek; a Zemplén, Sáros, Abaúj, illetve Szepes vármegyék 18. századi felekezeti, etnikai viszonyait érintő vizsgálatai 2009-ben monografikus feldolgozásban is megjelentek. (Peter Šoltés: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesionalna pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šarisi*. Bratislava, 2009.)

Az egyházmegee 19. századi történetének egy konkrét művelődéstörténeti szegmensét, az elemi szintű görög katolikus oktatásügy 1880-as évek beli helyzetének vizsgálatát végzi el Polyák Mariann, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem doktorandusz hallgatója Bereg vármegyeg példáján. Forrásként elsősorban a Bereg vármegyeg királyi tanfelügyelő 1881–1882. évi jelentését veszi alapul, melynek adatai szerint a megyeg legnagyobb iskolafenntartója a Munkácsi Egyházmegee volt. Megtudjuk, hogy az iskolák nagy részében formailag ugyan be tudták tartani az 1879 óta kötelező, a magyar nyelv oktatásával kapcsolatos szabályokat, gondolt jelentett azonban, hogy a tanítók gyakran maguk sem bírták teljesen a magyar nyelvet, így csak az írás-olvasás mechanikus elsajátítását tudták garantálni. Ezért is szorgalmazta a kormányzat állami iskolák létesítését, illetve alternatív megoldásként magyar nyelvi vándortanítói állások létesítését. A megyeg hegyvidéki, ruszin lakta részein gyakori volt az iskola nélküli település, más területeken viszont a tanulók nagy száma miatt az iskola bővítése lett volna szükséges, amire azonban nem volt mód. A jelentés szerint a görög katolikus iskolák többsége — főleg a társadalom a szegénysége és az alulképzettsége miatt — infrastruktúrájában és személyzetében nem tudott megfelelni a törvényi elvárásoknak, és nem produkálta a többi

felekezeti iskolában tapasztalt tanulmányi eredményeket sem. E helyzetkép azt mutatja, hogy a felekezeti oktatás másutt is létező problémái a görög katolikus intézményekben fokozottan jelentkeztek, melyeken az állam igyekezett segíteni, gyakran azonban csekély hatékonysággal.

A magyar történetírás által kevésbé feldolgozott 1914-es debreceni merényletet vizsgálja Katkó Márton Áron, aki egyetemi szakdolgozatát bővítette itt tanulmányá. Írása egyfajta oknyomozás. Igen széles forrásbázis (korabeli sajtótermékek, levéltári források) alapján halad szisztematikusan előre, a merénylettel kezdve, majd a rendőrségi nyomozás majdnem minden fázisát nyomon követve. A szerző külön érdeme, hogy az eseményeket regionális és nemzetközi összefüggésekbe helyezi. A talán kissé túl részletes, esetenként a kelleténél több kitérőt tartalmazó tanulmány igyekszik az ügy minden, forrásokban megemlített elemét bevonni az argumentációba. Valószínűleg ennek is köszönhető, hogy ez lett a kötet legterjedelmesebb tanulmánya. Az olvasmányos, érthető narráció, a szerző folyamatos és logikus előadásmódja azonban kárpótol bennünket, kitartó és lelkiismeretes munkáját pedig elismerés illeti.

Janka György a korabeli görög katolikus sajtó segítségével mutatja be Miklósy István hajdudorogi püspök (1913–1937) egyházkormányzati tevékenységéről kialakult korabeli képet. Kronológikus sorrendben haladva vizsgálja a püspökszenteléstől a főpásztor temetéséig eltelt időszak fontos (saját) eseményeit, és ez alapján vázolja a püspök által megoldandó főbb problémákat, konfliktusokat és elért sikereket (pl. az egyházmegyei székhely kérdését, a Gergely-naptár bevezetését, Trianon hatását). A vizsgálatba bevont forrásokör speciális jellege alapján inkább a korabeli olvasóközönségnek a püspökkel kapcsolatos tájékozottságáról, információkkal való ellátottságáról kapunk képet, ami egy püspökéletrajz megírásának kiváló, de nem elegendő kiindulási bázisát jelentheti.

A kötetet záró tanulmány valamivel lazábban illeszkedik a többi írás által meghatározott tematikába. Egy aktuális egyházi jogi probléma kifejtésére vállalkozik Szotyori-Nagy Ágnes (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézet), a felekezetközi házasságra vonatkozó hatályos kánonjogi szabályozás kapcsán. Az ortodoxok házasság feletti joghatóságának kérdéseit a szerző történeti módszerrel vizsgálja. A bemutatott álláspontok közül kiemeli azt, mely szerint az „ortodoxok a kormányzati hatalom birtokában vannak (...), és a különválást követően is képesek voltak saját törvények kiadására.” (361.) A Nikolaus Nilles által összeállított Symbolae néhány dokumentuma is ezt az álláspontot támasztja alá (1654, 1880). A tanulmány e ténynek köszönhetően kapcsolódik talán legszorosabban a kötet tematikájához. Az előzmények ismertetése után a Lumen Gentium és az Unitatis redintegratio irányelveire helyezi a hangsúlyt, melyet a Dignitas connubii instrukció bemutatása követ. A gondolatmenetet néhány, a fentiekből következő kardinális probléma és nyitott kérdés ismertetése, felvetése zárja.

Végeredményét tekintve a kötet — a szerkesztői és konferenciaszervezői szándékoknak megfelelően — fontos rész kérdések tisztázásával járul hozzá a Munkácsi és a Hajdúdorogi Egyházmegye történetének feltárásához. Emellett a görög katolikus örökség kutatás fontos elméleti kérdéseit veti fel, mintákat nyújtva a feldolgozásra váró történeti problémák megoldásához. A szerkesztők másik célja is megvalósult, méltó módon állítottak emléket Nikolaus Nilles munkásságának, és mutatták be kapcsolódási pontjait a (magyarországi) görög katolikus hagyományokhoz.

Csibi Norbert – Gözsy Zoltán

K. Farkas Claudia

JOGOK NÉLKÜL

A zsidó lét Magyarországon 1919 – 1944)

(Napvilág Kiadó. Budapest. 2011. 361 o.)

A magyarországi zsidóság újabb kori történelmével foglalkozó szakirodalom központi témája érthető módon a vidéki zsidóság deportálása és közel félmillió ember pusztulása a náci koncentrációs és megsemmisítő táborokban. A holokauszt fő hulláma 1944. március 19. után, a német megszállás első hónapjaiban sodorta magával az áldozatokat, ami azt a megtévesztő képzetet keltheti, hogy a magyarországi zsidóság eddig lényegében háborítatlanul élhetett, a katasztrófa váratlanul és hirtelen, villámcsapásszerűen sújtott le az izraelita magyar állampolgárok közösségére.

K. Farkas Claudia könyve azonban egyértelműen bizonyítja, hogy az 1944-es tragédiában több évtizedes baljós fejlemények összegződtek és jutottak el kulminációs pontjukig. A szerző figyelmének középpontjában a zsidóság és a magyar társadalom többi részének viszonya áll, amely